

Percepcija romskoga stanovništva u odabranim hrvatskim, britanskim i američkim leksikografskim djelima od 1880. do 2003.

Danijel Vojak

Vladimira Nazora 27, Bregana

SAŽETAK: U članku se iznosi stajalište prema romskom stanovništvu u hrvatskoj, britanskoj i američkoj leksikografiji. Analizirano je približno četrdeset leksikografskih izdanja objavljenih između 1880. i 2003. godine. Također je analizirana metoda kojom se piše o životu Roma, njihovim zanimanjima, odnosima prema vlastitim obiteljima i ostatku društva. Rezultati ove analize pokazuju sličnosti u svim leksikografskim izdanjima. Rome se obično opisuje kao kradljivce, prevarante, skitnice i nemoralne osobe. Takvo shvaćanje prisutno je do kraja Drugoga svjetskog rata. Nakon rata Romi se opisuju kao ravnopravni članovi društva koji imaju posebnu kulturu i povijest. Takvo shvaćanje prisutno je u leksikografskim izdanjima i danas.

Ključne riječi: *Romi, hrvatski, britanski i američki leksikografski izvori, promjena nazora o Romima*

Cilj je rada analiziranjem i uspoređivanjem izdanja hrvatske s britanskom i američkom leksikografijom otkriti sličnosti i razlike u načinu percipiranja romske manjine.¹ Kao model istraživanja uzео sam odnos prema romskoj manjini u izdanjima navedenih leksikografija koja su tiskana u razdoblju od 1880. do 2003. Prateći ovaj model istraživanja nastojat ću pokazati na koji je način dio znanstvenog kruga u Hrvatskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama (u daljnjem tekstu: SAD) percipirao romsku manjinsku skupinu. Ovaj rad dat će odgovore na pitanja kakav je bio odnos navedenih leksikografija prema Romima, na koji je način percipiran njihov način života te je li (i ako jest, u kojoj mjeri) postojao napredak u znanstvenoj spoznaji o Romima. Odgovori na ta pitanja dijelom će omogućiti kvalitetnije shva-

¹ Naziv »Romi« zajednički je naziv za sve pripadnike različitih romskih plemenskih skupina koje imaju zajedničko indijsko podrijetlo iz kojeg izvode vlastiti nacionalni identitet. U mnogim europskim zemljama dobivali su različita imena, npr. engl. Gypsy, njem. Zigeuner, španj. Gitanos, franc. Bohémiens, tal. Zingari, hrv. Cigani. U ovom radu koristit ću naziv Cigani kada se on nalazi u izvoru, no u ostalim slučajevima koristit ću naziv Romi. O imenima romskog stanovništva pogledati Liégeois: 1987., 24–26; Clébert: 1967., 37–40.

ćanje odnosa dijela znanstvene (leksikografske) javnosti prema romskoj manjini u razdoblju od 1880. do 2003.

1. Razvoj leksikografije u Hrvatskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama u razdoblju 1880–2003.

U ovome dijelu rada ukratko ću se osvrnuti na razvoj navedenih leksikografija radi kvalitetnijeg shvaćanja konteksta u kojem je nastajalo pojedino leksikografsko izdanje. Nije mi nakana ulaziti u širu znanstvenu analizu razvoja leksikografija u Velikoj Britaniji, SAD-u i Hrvatskoj, nego tek donijeti konture njihovih razvitaka radi uvida u razvijenost leksikografske prakse u navedenim državama.

Prije svega potrebno je definirati polje leksikografije radi boljeg razumijevanja na što se sve ona odnosi i koje znanstveno polje obuhvaća. Leksikografiju možemo definirati kao teoriju i praksu pisanja i izdavanja rječnika,² a pritom treba istaknuti kako su leksikoni i enciklopedije vrste rječnika (time dio leksikografije).³ Tradicija izdavanja rječnika, enciklopedija i leksikona može se uzeti kao jedan od pokazatelja razvijenosti pojedinog društva ili države.

William Caxton napisao je 1481. *Myrrour of the World*, što se smatra prvim enciklopedijskim djelom na engleskom jeziku. Potrebno je istaknuti Samuela Johnsona koji je polovicom XVIII. stoljeća napisao *A Dictionary of the English Language*, a tim djelom najviše je utjecao na izdavanje engleskih suvremenih rječnika.⁴ Početkom XVIII. stoljeća svećenik John Harris napisao je prvi engleski abecedno sastavljen: *Universal English Dictionary of Arts and Sciences*. U XVIII. stoljeću, koje je nazvano stoljećem enciklopedizma, izlazi prvo izdanje britanske nacionalne enciklopedije. U Edinburghu se 1768. počelo s izdavanjem *The Encyclopaedia Britannica or Dictionary of Arts and Sciences* koja je obrađivala područja umjetnosti i znanosti. Pritom treba istaknuti kako u njezinim člancima nije primjetna izrazita politička angažiranost kao što je to bio slučaj s člancima u Francuskoj enciklopediji. Do danas je ova enciklopedija imala petnaest izdanja, a uređivana je na prostoru Velike Britanije, SAD-a, Kanade, Japana, Indonezije itd. Ona se smatra najstarijom i najvećom općom enciklopedijom na engleskom jeziku.⁵ Iz navedenoga vidljiva je višestoljetna razvijena leksikografska tradicija na prostoru Velike Britanije, danas jedne od najrazvijenijih svjetskih leksikografija.

² Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English: 1995., 678.

³ Leksikografija. Opća enciklopedija: 1979, 74; Enciklopedija. Hrvatska enciklopedija, 2001., 452.

⁴ Dictionary. Britannica 2003: Britannica Student Library.

⁵ Encyclopædia Britannica, Encyclopedias. History of Encyclopedias. Britannica 2003: Britannica Student Library; Enciklopedija. Hrvatska enciklopedija, 2001., 454.

Prvim važnijim leksikografskim izdanjem na području SAD-a smatra se izdavanje engleskog rječnika Roberta Cawdreya *A Table Alphabeticall*. Ovaj je rječnik izdan 1604., a sadržavao je sažeti prijevod latinskih i francuskih riječi. Dvjestotinjak godina kasnije Noah Webster izdao je prvi veliki američki rječnik pod naslovom *An American Dictionary of the English Language*. Upravo je Webster dao temelj suvremenim američkim rječnicima. Prvi počeci enciklopedistike smještaju se u SAD polovicom XVIII. stoljeća, kada u Londonu Amerikanac John Newbery izdaje dječju enciklopediju naslovljenu *Circle of the Sciences*. Prvim ozbiljnim enciklopedijskim izdanjem (prvo višesveščano) na području SAD-a smatra se *Encyclopedia Americana*. Ona je počela s izdavanjem 1828. te se smatra drugom po značenju od enciklopedija izdanih na engleskome jeziku (prva je *The Encyclopaedia Britannica*). Potrebno je još istaknuti enciklopedijsko djelo koje je početkom XX. stoljeća izdavao Frank E. Comptona pod naslovom *Student's Cyclopedia*. Ovo je enciklopedijsko djelo potaknulo stvaranje *Compton's Pictured Encyclopedia*, koje je jedno od poznatijih djela američke enciklopedistike.⁶ Leksikografija na području SAD-a ima nešto manju tradiciju u usporedbi s britanskom leksikografijom.

Početkom hrvatske leksikografije smatraju se rukopisne glose koje su sačuvane u Radovanovoj *Bibliji* iz VIII. ili IX. stoljeća. Pritom treba istaknuti kako se početkom hrvatske enciklopedistike smatraju glagoljski lucidari iz XV. stoljeća, oblikovani kao obrazovni i prosvjetiteljski tekstovi namijenjeni širem pučkom krugu. Od XVI. stoljeća do danas nastajala su mnogobrojna leksikografska izdanja (npr. rječnici, leksikoni), a pravih enciklopedijskih djela nije bilo sve do XX. stoljeća zbog izostanka ne samo materijalne već i društvene potpore.⁷ Kao vrhovna znanstvena institucija u Hrvatskoj, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU) pokrenula je 1880. izdavanje *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Taj rječnik izdan je u 23 sveska i značajan je pothvat hrvatske leksikografije. Kao prvi ozbiljniji pokušaj pokretanja enciklopedijskog djela uzima se izdavanje Prve hrvatske enciklopedije u Osijeku. U razdoblju od 1887. do 1890. na toj enciklopediji radili su osječki gimnazijski profesori Ivan Zoch i Josip Mencin, a izdana su tek dva sveska do slova G. U prvoj polovici XX. stoljeća izdana su mnoga leksikografska djela, a pritom treba istaknuti izdavanje leksikona JAZU *Znameniti i zaslužni Hrvati...* (izdan 1925) i *Leksikon Minerva. Praktičan priručnik za modernoga čovjeka* (izdao Gustav Šamšalović 1936). Potkraj tridesetih godina XX. stoljeća Mate Ujević počinje s radom na Hrvatskoj enciklopediji, koja se smatra prvim hrvatskim modernim enciklopedističkim projektom. U razdoblju od 1941. do 1945. izdano je pet svezaka do slova E, a s padom Nezavisne Države Hrvatske 1945. obustavljeno je njezino daljnje izdavanje. Nakon Drugoga

⁶ ENCYCLOPEDIAS: America's Contribution to Encyclopedias. Britannica 2003: Britannica Student Library.

⁷ O tome više: Gostl: 1995., 81–124.; Enciklopedija. Hrvatska enciklopedija, 2001., 454–455; Domljan: 1988., 474–484.

svjetskoga rata u Zagrebu je osnovan Leksikografski zavod, koji je postao krovna državna leksikografska institucija. U Zavodu su izdana mnogobrojna leksikografska djela: Opća enciklopedija (izišla su tri izdanja u razdoblju od 1955. do 1982), Enciklopedija Jugoslavije (izdana u 8 svezaka u razdoblju od 1955. do 1971., a od 1980. do 1990. izdano je 6 svezaka na hrvatskom jeziku), Hrvatski biografski leksikon (izdan u 5 svezaka u razdoblju od 1983. do danas) i Hrvatska enciklopedija (izdana u 6 svezaka od 1999. do danas) i mnoga druga.⁸ Iz navedenoga vidljiva je višestoljetna tradicija hrvatske leksikografije, koja je u nekim svojim dijelovima (npr. u izdavanju rječnika i leksikona) pratila trendove europske leksikografije. Jedan od problema hrvatske leksikografije bio je izostanak sustavnog izdavanja enciklopedija koji se pokušao riješiti krajem XIX. i polovicom XX. stoljeća. Od druge polovice prošloga stoljeća do danas uspješno se rješava ovaj nedostatak izdavanjem mnogih enciklopedijskih djela (npr. Hrvatski enciklopedijski rječnik 2002., Hrvatska enciklopedija od 1999).

2.a. Metodološke napomene

Jedan od ciljeva ovoga rada jest upoznati se s načinom na koji su hrvatska, britanska i američka leksikografija u razdoblju od 1880. do danas pisale, tj. na koji su način percipirale romsku manjinsku skupinu.⁹ Polazim od pretpostavke kako leksikografska izdanja na određen način odražavaju znanstveni razvitak pojedinog naroda i države. Ovisno o vrsti i namjeni leksikografskih izdanja (npr. rječnika, leksikona ili enciklopedija), oni sadržavaju sustavno okupljene i obrađene činjenice i spoznaje o ljudskim znanjima. U skladu s time bitno je otkriti na koji su način pojedine leksikografije pristupale pisanju društveno osjetljivih tema, kao što je to bilo pisanje o romskoj manjini. Upravo način pisanja o romskoj manjini može se uzeti kao primjer odnosa dijela znanstvene javnosti, koju čine leksikografi, prema manjinskim skupinama, koju u ovom slučaju predstavlja romska manjina.

Za ovo istraživanje analizirat ću leksikografije Hrvatske, Velike Britanije i SAD-a. Britansku i američku leksikografiju odabrao sam kao predstavnike europske i svjetske leksikografije. Kratak osvrt na razvitak ovih leksikografija prikazao sam u početnim dijelovima ovoga rada iz kojih je vidljiva višestoljetna britanska i američka leksikografska tradicija te njihova međusobna povezanost (npr. *The Encyclopaedia Britannica* izdavana je na području Velike Britanije i SAD-a te je smatram dijelom britanske i američke leksikografije). Upravo ove dvije leksikografije među razvijenim

⁸ Gostl: 1995, 115–124; Hrvatska enciklopedija 2001., 454–455; Domljan: 1988., 481–484.

⁹ Napomenuo bih kako je Igor Gostl napisao 1986. članak »Jezik i kultura Roma u velikim svjetskim enciklopedijama« u sarajevskom časopisu Sveske. U tom je članku analizirao na koji je način obrađena tema jezik i kultura Roma u talijanskim, francuskim, sovjetskim, američkim, britanskim i jugoslavenskim enciklopedijskim djelima; usp. Gostl: 1986., 381–396.

su leksikografijama u Europi i svijetu. Uz njih ću analizirati i hrvatsku leksikografiju, koju ću usporediti s britanskom i američkom u onoj mjeri na koji su način one percipirale romsko stanovništvo. Kao kriterij za odabir pripadnosti određenog djela pojedinoj leksikografiji uzeo sam mjesto izdavanja toga djela, npr. Sveznanje. *Opšti enciklopedijski leksikon* smatram i hrvatskim leksikografskim izdanjem jer je izdano u Zagrebu 1937., no izdavač je Narodno delo – Institut za nacionalni publicitet u Beogradu.

Model analize bit će pisanje navedenih leksikografija o romskoj manjini, a cilj istraživanja je shvaćanje na kakav su način hrvatske, britanske i američke leksikografije percipirale romsku manjinu. Sve tri leksikografije imaju višestoljetnu tradiciju u izdavanju, a upravo zbog prevelikog razdoblja odlučio sam ograničiti svoju analizu navedenih leksikografija na razdoblje od 1880. do danas.

Analizirano razdoblje podijelio sam na tri dijela:

- razdoblje 1880–1918.
- razdoblje 1918–1945.
- razdoblje 1945–2003.

Razlozi zašto sam odabrao 1880. su to što se upravo u tom razdoblju u Hrvatskoj pokreću veliki leksikografski projekti,¹⁰ a ograničio sam ga do završetka Prvoga svjetskog rata. Drugo razdoblje moje analize ograničio sam na razdoblje između 1918. i 1945. Nakana mi je bila analizirati upravo međuratno razdoblje te razdoblje Drugoga svjetskoga rata. Upravo u tom razdoblju romska manjina doživljava najveći nasilni asimilacijski pritisak te će biti zanimljivo otkriti na koji su ih način pojedina leksikografska djela percipirala. Kao treće analizirano razdoblje uzeo sam period između 1945. i 2003. U tom razdoblju analizirao sam najveći broj leksikografskih djela kako bih otkrio na koji se način percipirala romska manjina nakon Drugoga svjetskog rata sve do danas.

Analizu leksikografija u svakom razdoblju provest ću odgovaranjem na sljedeća pitanja: Kakva je bila struktura i veličina tekstova o romskom stanovništvu dana u leksikografskim izdanjima? Na koji se način u leksikografskim izdanjima pisalo o životu i karakteru Roma? Kakav je bio znanstveni odnos pojedine leksikografije prema Romima?

¹⁰ Upravo 1880. JAZU pokreće izdavanje Rječnika hrvatskoga ili srpskog jezika, a četiri godine kasnije u Osijeku je pokrenut projekt izdavanja Hrvatske enciklopedije. Ova dva velika leksikografska projekta predstavljaju prva ozbiljnija hrvatska leksikografska djela; 1995., 115–117; Gostl: 1996., III; Burić: 1996., VI–VIII.

Kao podloga za odgovor na prvo istraživačko pitanje pretpostavio sam kako struktura i veličina tekstova o romskom stanovništvu u pojedinim leksikografskim izdanjima može sugerirati pridavanje važnosti ovoj tematici. Na taj će način duljina tekstova, ovisno o vrsti leksikografskog izdanja, biti jedan od pokazatelja odnosa leksikografa prema romskoj tematici. Istodobno, način na koji je strukturiran pojedini tekst sugerirat će na koji su način pojedine leksikografije pisale o romskom stanovništvu, tj. čemu su autori tekstova o Romima više, a o čemu manje pisali. Potrebno je istaknuti kako sam kao odrednicu analize leksikografija u drugom pitanju odabrao upravo pisanje o načinu života i karakteru Roma, jer je ono specifično za ovu manjinsku grupu (npr. romski nomadski ili sjedilački način života, percepcija karaktera romskog stanovništva). U sljedećem pitanju naglasak sam stavio na analiziranje znanstvenog razvoja u spoznavanju romske manjine u leksikografskim izdanjima. Upravo kontinuirano izdavanje rječnika, enciklopedija i leksikona nameće i potrebu za usklađivanjem znanstvenih spoznaja s vremenom u kojem se oni izdaju, a time je i razvoj znanstvene spoznaje dinamičan i podložan promjenama. Zatim ću uspoređivati pojedina leksikografska izdanja analiziranjem postoje li razlike ili sličnosti u pisanju o romskoj manjini između leksikografija te postoji li znanstveni napredak u spoznaji o romskoj manjini u analiziranim djelima. Odabrao sam dvadesetak leksikografskih djela koja su izdana na području Velike Britanije i SAD-a te dvadesetak leksikografskih djela koja su izdana na području Hrvatske.¹¹ Kriteriji su za odabir ovih izdanja njihova leksikografska relevantnost i dostupnost. Poseban sam naglasak stavio na enciklopedijska izdanja, jer upravo ona po svojoj strukturi¹² pružaju najveći opseg informacija.

2.b. *Analiza hrvatskih, britanskih i američkih leksikografskih izdanja od 1880. do 1918.*

U ovome dijelu rada analizirat ću na koji način su hrvatske, britanske i američke leksikografije percipirale romsku manjinsku skupinu u razdoblju od 1880. do 1918.¹³ Prije svega treba istaknuti strukturu tekstova o Romima u navedenim leksi-

¹¹ Popis obrađenih leksikografskih izdanja naveden je u popisu literature.

¹² U enciklopedijskim izdanjima naglasak je na metodičko okupljanje i sustavno obrađivanje činjenica i spoznaja o svim ili određenim dijelovima ljudskoga znanja. Leksikoni i rječnici po svojoj strukturi i namjeni pružaju informacije u manjem kvantitativnom opsegu; Leksikografija. Opća enciklopedija, 1979., 74; Enciklopedija. Hrvatska enciklopedija, 2001., 452.

¹³ Analizirat ću sljedeća djela kronološki poredana: 1. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio I. (A–Češulja). Zagreb 1880; 2. Prva hrvatska enciklopedija-priručni rječnik sveobćeg znanja (ur. I. Zoch, J. Mencin), knjiga II. Osijek 1890; 3. The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences and General Literature, vol. X (G–Got). Chicago 1898; 4. Rječnik hrvatskog jezika (ur. F. Iveković, I. Broz), svezak I (A–O). Zagreb 1901; 5. Webster's Imperial Dictionary of the English Language. Chicago 1905–1906; 6. The Encyclopaedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. Cambridge 1910–1911., vol. XII (Gichtel-Harmonium). Cambridge 1910–1911.

kografskim izdanjima. Analizirana enciklopedijska izdanja (The Encyclopaedia Britannica iz 1898. i 1910., Prva hrvatska enciklopedija-priručni rječnik sveobćeg znanja iz 1890) imala su sličnu strukturu tekstova. U početku teksta tumače se imena i broj Roma, zatim njihova povijest, jezik, pisana kultura, vjera, način života, karakter i fizički izgled. Na kraju teksta objašnjavaju se teorije o njihovu podrijetlu te se daje bibliografija radova romskog stanovništva. Autori članaka najveći dio prostora posvetili su tumačenju jezika i podrijetla romskog stanovništva. Pritom treba istaknuti kako su u leksikografskim izdanjima na sličan način tumačeni leksička raznolikost i indijsko podrijetlo romskog stanovništva. Autori su upravo preko romskog jezika tumačili indijsko podrijetlo Roma slijedeći najnovije radove Potta i Miklošića.¹⁴ Oba izdanja The Encyclopaedia Britannica, iz 1898. i 1910., sadrže tekstove o romskom stanovništvu, i to svako na šest i pol stranica. Prva hrvatska enciklopedija iz 1890. sadrži tekst o Romima u 75 redaka (pola stranice). Ovakva razlika u prostoru danom romskom stanovništvu zasigurno je rezultat koncepcije uređivanja enciklopedija.¹⁵ Rječnici i leksikoni sadrže tekstove manjeg opsega, no podaci koje oni donose mogu se koristiti kao vrijedan izvor za analiziranje načina na koji je percipirano romsko stanovništvo.¹⁶ Uspoređujući rječnike Daničića, Ivekovića i Broza s *Webster's Imperial Dictionary of the English Language* vidljivo je kako su tekstovi o romskom stanovništvu bili opširniji u hrvatskim rječnicima. Tako je u Daničićevu rječniku tekst o Romima bio na dvije stranice, u rječniku Ivekovića i Broza na pola stranice, a nešto manji od njihova bio je tekst u Websterovu rječniku.

Odgovor na drugo pitanje sastoji se u analiziranju na koji se način pisalo u leksikografskim izdanjima o životu i karakteru romskog stanovništva. U oba se izdanja The Encyclopaedia Britannica, iz 1898. i 1910., romsko stanovništvo naziva »wandering folk« (»lutaajući narod«, D. V.), dok ih se u Websterovu rječniku naziva »peculiar vagabond race« (»osobita skitalačka rasa«, D. V.).¹⁷ U Prvoj hrvatskoj en-

¹⁴ The Encyclopaedia Britannica 1898., 617–618; The Encyclopaedia Britannica 1910., 40–41; Prva hrvatska enciklopedija 1890., 100.

¹⁵ Podsjetit ću kako su ova dva izdanja The Encyclopaedia Britannica, iz 1898. i 1910., znanstveno naprednije enciklopedijsko djelo u usporedbi s djelom Prva hrvatska enciklopedija iz 1890. Razlika između ova dva enciklopedijska djela može se naći u većim materijalnim i intelektualnim resursima kojima je zasigurno britanska leksikografija tada raspolagala, te u tradiciji izdavanja (analizirana djela The Encyclopaedia Britannica iz 1898. i 1910. su 10. i 11. izdanje, dok je Prva hrvatska enciklopedija ostala nedovršeno enciklopedijsko izdanje!); Gostl: 1996., III.

¹⁶ Rječnici donose riječi koje postoje u leksiku određenoga naroda, a upravo način na koji narod određene riječi koristi može odražavati njihova stajališta, npr. riječ »Ciganija« = »...cigansko postupanje, ciganski posao... prijevara, bezobzirno iskañe (traženje, D. V.), preveliko naplaćivanje, skitna...«. U ovom citatu vidljivo je kako se u »narodu« postupanje određene manjinske grupe kao što su to bili Gigani (Romi) percipiralo kao nešto prijetvorno i negativno; Daničić: 1880., 779.

¹⁷ Groome, Gipsies. The Encyclopaedia Britannica 1898., 611; Gaster, Gipsies. The Encyclopaedia Britannica 1910., 37.

ciklopediji romsko stanovništvo nazvano je »nomadskim« i »bez svoje domovine«.¹⁸ Iz navedenoga je vidljivo kako se romske skupine smatraju nomadskim narodom ili rasom (naglašeno je romsko skitanje i lutanje), pritom je primjetna nedovoljna preciznost u shvaćanju Roma kao naroda ili rase. Francis Hindes Groome,¹⁹ autor članka »Gipsies« u *The Encyclopaedia Britannica* iz 1898., donosi natuknicu »Character« u kojoj u 35 redaka analizira karakter romskog stanovništva. Tako Groome piše »...the Gypsy character, strange medley of evil and of good, presents itself as black and hateful to the outside world... He is at war with mankind, for centuries his oppressors, and, all being fair in war, may plunder and beguile at will, so that he be not caught. Gipsies' light-heartedness and courtesy are patent to all man... Their principal faults are childish vanity, professional cunning, indolence (coused by the absence of ambition), and a hot passionate temper... Quick and versatile, all Gipsies readily adapt themselves to any state of life...«.²⁰ Iz ovog je citata vidljivo kako se romski karakter percipira kao mješavina dobra i zla, kao nešto što je suprotstavljeno čovječanstvu, tj. iz tih karakternih crta objašnjava se romska naivnost, lukavost, indolencija, temperamentnost i prilagodljivost. U drugom izdanju *The Encyclopaedia Britannica* iz 1910. autor članka o Romima, Moses Gaster²¹, ne obrađuje u posebnom dijelu karakter Roma, no zato opisuje njihove običaje, navike i religijska shvaćanja. Opisujući romska vjerska shvaćanja, Gaster piše kako »...they (Romi, D. V.) have no ethical principles and they do not recognize the obligations of the Ten Commandments. There is extreme moral laxity in the relation of the two sexes, and on the whole they take life easily, and are complete fatalists At the same time they are great cowards...«.²² Gasterov prikaz »neetičnosti« i »moralne labilnosti« Roma može se povezati s njegovim opisom upornoga romskog čuvanja svojih običaja i moralnih vrijednosti,²³ unatoč uznapredovanom procesu asimilacije. On prikazuje Rome kao nemoralne, bez etičkih i vjerskih vrijednosti, a upravo takvo shvaćanje romskog karaktera vrlo je slično Groomovu shvaćanju. Obojica autora naglašavaju nemoralnost

¹⁸ Streer, Cigani. Prva hrvatska enciklopedija 1890., 100.

¹⁹ Autor knjiga *Gypsy Folk-Tales* (London 1899), *Lavengro* (London 1899), proučavatelj romske usmene književnosti; *The Encyclopaedia Britannica* 1910., 42–43; *The Encyclopedia Americana* 1961., 591.

²⁰ Groome, Gipsies. *The Encyclopaedia Britannica* 1898., 617.

²¹ Glavni rabin sefardske zajednice u Engleskoj, potpredsjednik Cionističkog Kongresa u razdoblju 1898.–1900., profesor slavenske i bizantske književnosti na Oxfordskom sveučilištu. Napisao je knjigu *History of Rumanian Popular Literature*; *The Encyclopaedia Britannica*: Introduction, 1898., X.

²² Gaster, Gipsies. *The Encyclopaedia Britannica* 1910., 41.

²³ Gaster piše kako: »...and even after they have been assimilated and have forgotten their own language they still retain some of the prominent features of their character, such as the love inordinate display and gorgeous dress; and their moral defects not only remain for a long time as glaring as among those who live the life of vagrants, but even become more pronounced ...«; Gaster, Gipsies. *The Encyclopaedia Britannica* 1910., 42.

i neetičnost Roma.²⁴ Ovakve opise romskog karaktera i načina života potrebno je usporediti s onima iz Prve hrvatske enciklopedije kao izdanja hrvatske leksikografije. Eduard Streer napisao je članak »Cigani« u prvoj Hrvatskoj enciklopediji. Priručni rječnik sveobćeg znanja, u kojem je u 17 redaka opisao njihov život. Streer piše kako se Cigani »...zanimaju kovačtvom, kotlarstvom, liečenjem marve, trgovinom konja, proricanjem, prosjačenjem te kad ima prilike kradjom... Što se tiče njihova života, taj je čestoput veoma neuredan, izvrgnuti su često svim nepodopštinam naravi... Cigani su ponositi, vole radije krpe gospodske, nego pošteno seljačko odielo, veoma su dosjetlivi, oštromumni i lukavi; što rade to rade vješto, nu rade samo za nuždu, a kad imadu što jesti, ne mare za daljnji rad...«.²⁵ Streerov opis slijedi Groomov u percepciji romskog karaktera kao dosjetljivog, lukavog, vještog i u određenoj mjeri nemoralnog (sklonost krađi i varanju). Ovomu je potrebno pridružiti i riječi »ciganiti« kao »varati«, »prosjaciti« i »skitati se« u Daničićevu rječniku, a slične riječi nalaze se u Broz-Ivekovićevu rječniku te u Websterovu rječniku.²⁶ Groomov opis je najdetaljniji, no postoji velika sličnost s ostalim leksikografskim izdanjima u shvaćanju romskog načina života i karaktera. U tom shvaćanju naglašena je romska odvojenost od ostatka društva (»čovječanstva«), a to sa sobom nosi posljedice u njihovu karakteru, npr. laganje, varanje, skitnja...

U odgovoru na treće pitanje o razlikama i sličnosti u pisanju o romskoj manjini između analiziranih leksikografija vidljivo je kako se hrvatska leksikografska izdanja ne razlikuju u načelu od onih u Velikoj Britaniji i SAD-u u pisanju o romskoj manjini. Oba izdanja *The Encyclopaedia Britannica*, iz 1898. i 1910., posvetila su znatno veći prostor člancima o Romima, no to je razumljivo jer je struktura članaka u Prvoj hrvatskoj enciklopediji više imala leksikonski nego enciklopedijski tip, kao što je to bio slučaj s navedenim britanskim izdanjima. Sam sadržaj članaka nije se u bitnom razlikovao jer su autori članaka na sličan način percipirali romsko stanovništvo (kao kradljivce, lopove i varalice). Iz provedene analize vidljivo je kako su sva leksikografska djela slijedila novije znanstvene spoznaje o romskom stanovništvu. Prije svega ono je vidljivo u tumačenju jezika i podrijetla Roma.

²⁴ Romska nemoralnost i neetičnost vidljiva je u Groomovu opisu Roma kao lopova, varalica, a u Gasterovu opisu takve romske karakterne crte vidljive su u njihovu odnosu prema vjeri i životu. Gasterov opis Roma može se shvatiti jer on kao rabin, tj. vjerski učitelj, u svom shvaćanju romskoga karaktera naglašava upravo njihov odnos prema vjeri!

²⁵ Prva hrvatska enciklopedija 1890., 100–101.

²⁶ Daničić: 1880., 779; Sličan opis riječi »cigančiti« tumače Broz i Iveković, gdje je naglasak stavljen na »prostiti ili iskati navaljujući, ne odstupajući«, a u Websterovu rječniku nalazi se sličan pojam »gipsyism« koji je tumačen kao »...any or all of the conditions or characteristics of gypsy life, as cajolery, trickery, thievishness, roving habits etc.«; Upravo je iz ovih primjera vidljivo kako su Romi percipirani kao varalice, prosjaci i skitnice; Broz-Iveković: 1901., 127.; Webster's Imperial Dictionary 1905–1906., 720.

2.c. Analiza hrvatskih, britanskih i američkih leksikografskih izdanja od 1918. do 1945.

U ovome dijelu rada analizirat ću na koji je način u odabranim hrvatskim, britanskim i američkim leksikografskim djelima percipirana romska manjinska skupina, u razdoblju od 1918. do 1945.²⁷

Struktura tekstova o romskom stanovništvu u navedenim leksikografskim izdanjima bila je podjednaka onima u leksikografskim izdanjima iz prethodno analiziranog razdoblja. Na početku članaka u enciklopedijskim djelima navedena su različita imena i broj Roma, a zatim njihova povijest, jezik, običaji, navike i fizički izgled. Na kraju članka objašnjavaju se teorije o njihovu podrijetlu te se daje bibliografija radova o romskom stanovništvu. U analiziranim leksikografskim djelima autori su najviše pisali o romskom jeziku i podrijetlu kao i u proteklom analiziranom razdoblju. Autori članaka su analizom romskih jezika tumačili podrijetlo i velik dio povijesti romskog stanovništva. Najveći članak o Romima, na nešto više od tri stranice, nalazi se u Hrvatskoj enciklopediji i The Encyclopedia Americana. U The Encyclopaedia Britannica članak o Romima bio je napisan na dvije stranice, dok je članak u *Oxford english dictionary* napisan na nešto manje od jedne stranice. U ostalim leksikografskim izdanjima članci su bili napisani na manje od polovice stranice. Tako je članak »Cigani« u Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj napisan u 96 redaka, u Leksikonu Minerva u 26 redaka, a u Sveznanju u 17 redaka. Iz navedenoga primjetno je kako se upravo u Hrvatskoj enciklopediji i The Encyclopedia Americana nalaze najveći članci o romskom stanovništvu. Članke u Hrvatskoj enciklopediji napisala su čak četvorica znanstvenika, i to: Viktor Horvat²⁸, Petar Skok²⁹, Božidar Širola³⁰ i Antun Medven³¹. Članak uz uvodni dio sadržava rubrike »Vjera«, »Cigan-

²⁷ Analizirat ću sljedeća djela prema kronološkom slijedu: 1. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatska-slovenačka, knjiga I. (A–H). Zagreb 1925; 2. The Encyclopedia Americana, vol. XIII (Goethe to Haw). New York–Chicago 1928; 3. The Encyclopaedia Britannica: A New Survey of Universal Knowledge, vol. XI (Gunnery to Hydroxylaminated). London–New York 1929; 4. Oxford English Dictionary, vol IV (F–G). Oxford 1933; 5. Leksikon Minerva. Praktičan priručnik za modernoga čovjeka. Zagreb 1936; 6. Hrvatska enciklopedija, svezak III (Boja–Cleveland). Zagreb 1942.

²⁸ Sociološki i gospodarski pisac (1898–1980), pisao članke i rasprave s područja političke i gospodarske povijesti, poljodjelstva, iseljeništva i migracija; Hrvatski biografski leksikon, sv. 5 (Gn–H). Zagreb 2002., 662–663.

²⁹ Lingvist (1881–1956), gimnazijski profesor u Banjoj Luci (1904–1907), od 1917. sveučilišni profesor francuskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Proučavatelj balkanskoga vulgarnog latiniteta i romanske jezične baštine; Hrvatski leksikon, sv. II (L–Ž), 1997., 429.

³⁰ Skladatelj (1889–1956), kustos i direktor Etnološkog muzeja u Zagrebu; Hrvatski leksikon, 1997., 522.

³¹ Župnik u Vojnom Križu, napisao cigansku gramatiku i skupio zbirku ciganskih pjesama; Hrvatska enciklopedija 1942., 751.

ska društvena zajednica«, »Migracija cigana«, »Ime«, »Ciganska glazba«, »Ciganski jezik« i »Gramatika ciganskoga jezika«. Unutar samoga članka na tri mjesta navedena je literatura, i to za teme vezane uz cigansko društvo i obitelj, glazbu i jezik.³² John Hubert Cornyn³³ autor je triju članaka o Romima u *The Encyclopedia Americana*. Cornyn je podijelio članke o romskom stanovništvu na tri djela: »Gypsies« (općeniti dio), »Gypsy language« (dio o romskom jeziku) i »Gypsy religion and folklore« (dio o romskim vjerskim i folklornim običajima), a na kraju svakog članka donio je bibliografiju radova.³⁴ Upravo ova dva enciklopedijska izdanja, Hrvatska enciklopedija i *The Encyclopedia Americana*, izdvajaju se od ostalih analiziranih izdanja zbog najkvalitetnije strukturiranih tekstova o romskom stanovništvu.³⁵

U analiziranim leksikografskim izdanjima autori članaka prikazuju romski život i karakter na sličan način na koji je on bio percipiran u prije analiziranim leksikografskim izdanjima. Autori su romsko stanovništvo shvaćali kao »skitalačko pleme«, »skitalački narod«, »wandering folk«, »a race of wandering tribes« ili kao »member of wandering race«.³⁶ I dalje je primjetna neusuglašenost u upotrebi pojmova kojim bi se okarakteriziralo romsko stanovništvo kao »rasa« ili »pleme« ili »narod«. Autori podjednako upotrebljavaju pojam »skitnje« kojim karakteriziraju romsko stanovništvo. U analiziranim izdanjima britanske i američke leksikografije autori percipiraju romsko stanovništvo kao odvojeni dio društva s fizičkim posebnostima i zasebnim kulturnim, vjerskim i društvenim običajima. U tom smislu Cornyn u *The Encyclopedia Americana* piše kako: »...gypsies are distinct from the people among whom they dwell, especially in their bodily appearance as a race and in their language...«.³⁷ U drugom dijelu članka piše o romskom stanovništvu kao više poganskom nego kršćanskom te orijentiranom prema prirodi. Kritizira romsko proricanje sudbine i bavljenje astrologijom kao obilježje nepoštenja i prijetvornosti

³² Horvat i sur., *Cigani*. Hrvatska enciklopedija 1942., 748–751.

³³ Član uređivačkog odbora *The Encyclopedia Americana*; *The Encyclopedia Americana*: 1928., 594.

³⁴ Cornyn, *Gypsies*. *The Encyclopedia Americana* 1928., 591–596.

³⁵ Nešto manje kvalitetnu strukturu tekstova o Romima nalazimo u *The Encyclopaedia Britannica*. Moses Gaster autor je najvećeg dijela teksta, no on je pritom dio članka preuzeo iz svoga ranijeg članka u *The Encyclopaedia Britannica* 1910 (11 ed.), 37–43. Gaster ne donosi na kraju svoga dijela članka bibliografiju, već upućuje na korištenje objavljenom bibliografijom radova koje je izdalo *The Gypsy Lore Society*. Autor drugog dijela članka je Irving Brown (profesor romanskih jezika na *Columbia University*; autor djela *Nights and days on the Gypsy Trail*, *Gypsy Fires in America*). Brown piše o romskom stanovništvu na prostoru SAD-a, a na kraju svoga članka donosi bibliografiju radova, no pritom treba istaknuti kako bi članak bio kvalitetnije strukturiran da se Brownov dio sadržajno uklopio u ostatak članka.

³⁶ Hrvatska enciklopedija 1942., 748; Sveznanje 1937., 2602; *The Encyclopaedia Britannica* 1929 (14. ed.), 40; *The Encyclopedia Americana* 1928., 591; *Oxford english dictionary* 1933., 173.

³⁷ Cornyn, *Gypsies*. *The Encyclopedia Americana* 1928., 591.

romske rase.³⁸ U Oxford English Dictionary nalazim šest različitih tumačenja pojma »Gipsy«. Jedan od takvih pojmova prijezirni je pojam za ženu koja je lukava, prijetvorna i prevrtljiva (»...a contemptuous term for a woman, as being cunning, deceitful, fickle, or the like...«³⁹). Na ovaj je način vidljivo kako su obilježja poput lukavosti, prijetvornosti i prevrtljivosti poistovjećeni s pripadnicima romskog stanovništva. U hrvatskim su leksikografskim djelima na sličan način autori percipirali romski način života i njihov karakter. To je najvidljivije u članku »Cigani« u Hrvatskoj enciklopediji, gdje Horvat, tumačeći vjerske i društvene običaje romskog stanovništva, piše kako Cigani »...etički su neizgrađeni, te kod njih vlada nesređeno stanje u pogledu morala, naročito seksualnog... Hrane se skromno onim, što isprose. Crknote svinje i konji kao perad prijaju im. Rado piju alkoholna pića... C. (Cigani, D. V.) nemaju osjećaja o nekoj svojoj domovini, niti imaju vlastitu političku organizaciju, ni tradiciju o državi. Šator, čerga osnov su njihove društvene zajednice... Ciganska zajednica ima svoje tajne znakove, po kojima se međusobno poznaju članovi iste grupe. Poznato je da su C. (Cigani, D. V.) lijeni, a ipak se moraju nečim baviti, da bi mogli živjeti. U prvom su redu sabirači. Za mnoge tuđe stvari kažu, da ih »nađu« t.j. ukradu... Prodiru (rumunjski nomadski Cigani, D. V.) u naše (hrvatske, D. V.) krajeve. Pravi su nomadi, puni kriminalnih sklonosti...«⁴⁰ Analizom citata vidljiva je sličnost u shvaćanju Roma kao nemoralnih, kriminalnih i društveno opasnih osoba. Posebno se naglašava društvena orijentacija romskog stanovništva prema svojoj zajednici bez osjećaja šire pripadnosti, a na taj način tumači se zatvorenost romske zajednice i njezinih pripadnika. U ostalim analiziranim hrvatskim leksikografskim djelima autori donose samo općenite informacije. Jedino Borivoj Drobňaković⁴¹ u djelu Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka pominje opisuje ciganske grupe koje se nalaze na području Srbije. On donosi podjelu Cigana na četiri grupe prema kriteriju jezika, zanimanja i vjere, no ne piše o njihovu karakteru i načinu života.⁴² Zanimljivo je istaknuti na kakav se način pisalo o odnosu vlasti prema romskom stanovništvu, ponajprije prema njihovu načinu života. Cornyn u The Encyclopedia Americana piše kako su sada Romi »...less a vagrant class than formerly. This is due largely to the stricter policing of the rural districts, and the increase of intelligence among

³⁸ »...Palmistry is an 'art' that he has handed down for unknown centuries, from father to son, or rather from mother to daughter. The gyps women may now read fortunes to flatter those who try, through her medium, to look into the future. This is but an exhibition of the dishonesty and deceitfulness so often shown by the race... (podcrtao D. V.)«; The Encyclopedia Americana 1928., 595.

³⁹ Oxford english dictionary 1933., 173.

⁴⁰ Horvat i sur., Cigani. Hrvatska enciklopedija 1942., 749.

⁴¹ Kustos Etnografskog muzeja u Beogradu; »Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka« 1925., 383.

⁴² Drobňaković, Cigani. Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka 1925., 382–383.

the peasantry, and among the gypsies themselves...».⁴³ Na sličan način piše Horvat u Hrvatskoj enciklopediji ističući kako: »...Danas nastoje Cigane ustaliti na jednom mjestu te ih učiniti sjedilačkim narodom, koji ne bi bio na napast svojim susjedima, već na korist cjelokupnog društva, u kojem žive. Ali svi se ti napori teško ostvaruju zbog slabe sposobnosti prilagođavanja i slabe razvijene etičke svijesti kod Cigana...».⁴⁴ Iz ovih citata uočljivo je kako je nomadstvo jedan od najvećih problema u odnosima između većinske društvene zajednice i one romske manjinske. Stalno seljenje Roma sa sobom je donosilo probleme u poštovanju državnih i lokalnih zakona, no smatram kako je najveći problem integracija Roma u postojeću društvenu zajednicu. Za nemogućnost ostvarivanja društvene integracije Roma, autor u Hrvatskoj enciklopediji smatrao je razlogom romsku »slabu sposobnost prilagođavanja« i »slabu razvijenu etičku svijest«. Potrebno je spomenuti i korištenje rasne terminologije u hrvatskim leksikografskim izdanjima koje nisam našao u drugim analiziranim leksikografskim izdanjima. Tako u Hrvatskoj enciklopediji Horvat navodi antropološko-rasne podatke o ciganskom stanovništvu na području Hrvatske i Bosne. Horvat piše kako Cigani »...antropološki su redovno mješavina više rasnih komponenata... bosanski crni cigani (su, D. V.) u 80% dolihocfalni (indeks lubanje 74,49); bijeli su cigani češće brahicefalni (indeks lubanje 79,8)...».⁴⁵

Iz prethodne analize leksikografskih izdanja u razdoblju 1918–1945. uočljivo je kako postoji sličnost u znanstvenom tumačenju romskog stanovništva. U tim izdanjima Romi su percipirani kao nemoralne i kriminalne osobe koje su svojim zatvorenim društvenim sustavom i običajima prijetnja ostatku društva. Potrebno je napomenuti kako članak »Cigani« u Hrvatskoj enciklopediji smatram znanstveno najkvalitetnijim enciklopedijskim člankom o romskom stanovništvu u hrvatskoj leksikografiji. Ovaj je članak strukturom teksta i znanstvenim tumačenjem romskog stanovništva vrlo sličan člancima u izdanjima britanske i američke leksikografije. Treba prije svega imati na umu razdoblje u kojem su ovi članci napisani, u kojem su se odvijali izrazito nasilni asimilacijski procesi nad romskim stanovništvom.⁴⁶ Na određen se način ovakva znanstvena tumačenja mogu smatrati dijelom tog asimila-

⁴³ Cornyn, Gypsies. The Encyclopedia Americana 1928., 592.

⁴⁴ Horvat i sur., Cigani. Hrvatska enciklopedija 1942., 749.

⁴⁵ Ibidem, 748; Na taj se način znanstveno tumačila veća umna i stvaralačka sposobnost dugoglavih (dolihocefalni) nego širokoglavaca (brahicefalni), koje su rasni stručnjaci smatrali nesposobnim i nevrijednim elementima čovječanstva. Potrebno je istaknuti kako Horvat u članku Cigani nije povezivao takve antropološko-rasne podatke s rasnim sposobnostima ili karakteristikama romskog stanovništva. Više o tome vidi: Fontet 1998., 10, Švob 1995., 31. Zanimljivo je istaknuti kako su se ovakva antropološka tumačenja zadržala i u Općoj enciklopediji iz 1981., gdje se Romi opisuju kako »...Obično su dolihocfalni, a smatra se da je za njih, kao i za većinu Novoindoirijaca, karakteristična krvna grupa B...«; Opća enciklopedija 1981., 164.

⁴⁶ Vidi bilješku 34. i 35.

cijskog procesa koji svoj vrhunac ima u provedenom genocidu nad romskim stanovništvom za Drugoga svjetskog rata.

2.d. Analiza hrvatskih, britanskih i američkih leksikografskih izdanja od 1945. do 2003.

U ovome dijelu rada analizirat ću na koji su način hrvatske, britanske i američke leksikografije percipirale romsku manjinsku skupinu u razdoblju od 1945. do 2003.⁴⁷ Za ovo razdoblje analizirat ću najveći broj leksikografskih izdanja u usporedbi s prijašnjim analiziranim razdobljima. Upravo brojka analiziranih izdanja može donekle govoriti o razvoju leksikografija, posebno one na hrvatskom području.⁴⁸ U analiziranim leksikografskim izdanjima zadržana je jednaka struktura tekstova kao i u proteklim razdobljima. U enciklopedijskim djelima članci počinju tumačenjem imena i broja Roma, zatim društvenih obilježja (jezika i podrijetla, vjere, obiteljskih odnosa). Struktura tekstova u leksikonima i rječnicima ograničena je prema namjeni samog djela (npr. Skokov *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* ograničen je na podatke o etimologiji pojmova bez ulaženja u opisivanje načina života ili karaktera Roma). Veličina tekstova vrlo je različita. Najveći opseg članaka o romskom stanovništvu nalazio se u *The Encyclopaedia Americana* iz 1961. i 1984. (pet stranica teksta uključujući slikovne priloge), a najmanji u *The New Penguin Encyclopedia*

⁴⁷ Analizirat ću sljedeća leksikografska djela prema kronološkom slijedu: 1. *An Etymological Dictionary of the English Language*. Oxford 1946; 2. *The Columbia Encyclopaedia*. New York 1952; 3. *Sveznadar: nauka i znanje u riječi i slici*. Zagreb 1954; 4. *Enciklopedija Jugoslavije*, svezak II (Bosna–Dio). Zagreb 1956; 5. *Priručni leksikon*. Zagreb 1959; 6. *Opća Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, svezak II (Castelo–Firenzuola). Zagreb 1959; 7. *The Encyclopedia Americana*, vol. XIII (Goethe to Haw). New York–Chicago–Washington 1961; 8. *The Encyclopaedia Britannica*, vol. X (Garrison to Halibut). Chicago–London–Toronto–Geneva–Sydney–Tokyo–Manila 1967; 9. *Rječnik hrvatskosrpskoga književnoga jezika*, knjiga I (A–F). Zagreb–Novi Sad 1967; 10. *Petar Skok, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knjiga I (A–J). Zagreb 1971; 11. *Muzička enciklopedija*, svezak I (A–Goz). Zagreb 1971; 12. *The Encyclopaedia Britannica*, vol. X (Garrison to Halibut). Chicago–London–Toronto–Geneva–Sydney–Tokyo–Manila 1972; 13. *Opća enciklopedija*, svezak VII (Raš–Szy). Zagreb 1981; 14. *Encyclopedia International*, vol. VIII (Ghats–Housefly). 1982; 15. *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. IV (Excom–Hermosil). Chicago 1983; 16. *The Encyclopedia Americana: international edition*, vol. XIII (Goethe to Hearst). Chicago 1984; 17. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford 1992; 18. *The Encyclopedia of language and linguistics*, vol. VII Oxford–New York–Seoul–Tokyo 1994; 19. *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. V (Freon–Hölderlin). Chicago–London–... 1995; 20. *The Hutchinson Encyclopedia*. Oxford 1995; Helicon Publishing; 21. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford 1996; 22. *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb 1996; 23. *Hrvatski leksikon*, svezak II (L–Ž). Zagreb 1997; 24. *Vladimir Anić, Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb 1998; 25. *Vladimir Anić/Ivo Goldstein, Rječnik stranih riječi*. Zagreb 1999; 26. *Rječnik hrvatskog jezika* (ur. Jure Šonje). Zagreb 2000; 27. *The New Penguin Encyclopedia*. London 2002; 28. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb 2002; 29. *Britannica 2003. Ready reference book*.

⁴⁸ O tome više u početnom dijelu ovoga rada: I.a. Razvoj leksikografija u Hrvatskoj, Velikoj Britaniji i Sjedinjenim Američkim Državama u razdoblju 1880–2003.

(tekst je napisan u desetak redaka). U hrvatskim enciklopedijskim izdanjima tekstovi su bili veličine između pola stranice (npr. Enciklopedija Jugoslavije iz 1956) i cijele stranice (Opća enciklopedija iz 1981). Veličina tekstova u rječnicima i leksikonima bila je manja od polovice stranice, a takva veličina tekstova uobičajena je za ove tipove leksikografskih izdanja.

I u ovom analiziranom razdoblju primjetna je nedovoljna terminološka ujednačenost u nazivanju romskog stanovništva. U britanskim i američkim leksikografskim izdanjima većinom se koriste termini »nomadic people« ili »nomadic race« za nazivanje Roma, a uz njih korišteni su termini: »minority group«, »travelling people« i »itinerant people«. ⁴⁹ U hrvatskim leksikografskim izdanjima autori članka o romskom stanovništvu smatrali su ih »etničkom grupom« ili »indoeuropskim narodom«. ⁵⁰ Vidljivo je kako je u razdoblju od 1945. do 2003. britanska i američka leksikografija naglašavala nomadski karakter romskog stanovništva, a taj termin nije dovoljno precizan jer danas znatan dio Roma živi sjedilačkim načinom života. U analiziranim hrvatskim leksikografskim djelima korišten je precizniji termin poput »etničke grupe« koji naglašava »etnikum« kao termin razlikovanja romskog stanovništva. Prije same analize načina na koji je romski način života i njihov karakter percipiran u leksikografskim izdanjima treba podsjetiti kako je nad romskim stanovništvom za Drugoga svjetskoga rata izvršen genocid na području Europe. Dijelom zbog genocida nad Romima, njihov se društveni položaj polagano počeo poboljšavati. Romska manjina se potkraj 1960-ih godina počela politički organizirati na svjetskoj razini te aktivnije štiti svoja manjinska i građanska prava. Zanimljivo je vidjeti u kolikoj se mjeri promijenio odnos znanstvene javnosti prema romskom stanovništvu imajući na umu kontekst političkih i društvenih promjena koje su se dogodile nakon Drugoga svjetskog rata. U analiziranim britanskim i američkim leksikografskim izdanjima u razdoblju od 1945. do 2003. uočljiva je različitost u percipiranju romskog načina života i karaktera. Većina autora neće u svojim člancima tumačiti »karakter« Roma već će se više zadržati na tumačenju društvenoga položaja romskih manjinskih zajednica. Tako u The Columbia Encyclopaedia iz 1952. piše kako Romi »... have many customs and their tenacity of them, especially of riage customs, has coused them troubles goverments...«. ⁵¹ Autori članaka sve više spominju i tumače progon romskog stanovništva, i to vjerojatno pod utjecajem nedavnog progona Roma za vrijeme Drugoga svjetskog rata. U The Encyclopedia Americana

⁴⁹ An Etymological Dictionary of The English Language 1946., 255; The Encyclopaedia Britannica 1967., 1076; The Encyclopaedia Britannica 1972., 1076; The Encyclopedia Americana 1984., 646; The New Penguin Encyclopedia 2002., 1307; Britannica 2003: Rom.

⁵⁰ Sveznadar 1954., 129; Enciklopedija Jugoslavije 1956., sv. II (Bosna–Dio), 376; Priručni leksikon 1959; Opća enciklopedija 1981., 164; Hrvatski opći leksikon 1996., 856.

⁵¹ The Columbia Encyclopaedia 1952., 838.

iz 1961. Gordon W. Thayer⁵² piše kako su Romi »...unpopular and persecuted as they long have been...«.⁵³ Šest godina kasnije Anthony Dacres Hippisley Cohe piše u *The Encyclopaedia Britannica* kako »...most of the history of the gypsies is an long recital of persecution. From the Straits of Messina to the Baltic, from Russia to Spain, they have been enslaved, tortured, even put to death- simply for bein gypsies...«.⁵⁴ Thayer i Cohe opisuje Rome kao žrtve dugotrajnih asimilacijskih pokušaja većinskih društava na prostoru europskih zemalja. U *The Encyclopaedia Britannica* iz 1971. Michael Kenny⁵⁵ piše kako nije neuobičajeno da su Romi kao marginalna grupa bez zasebne religije bili konstantno progonjeni. Ovdje Kenny ističe »marginalnost« kao glavni razlog progona Roma.⁵⁶ U većini ostalih analiziranih britanskih i američkih leksikografskih djela sadržana je tematika progona Roma, a to upućuje na mijenjanje načina na koji se percipira romsko stanovništvo. Ono je sada u tim leksikografskim djelima percipirano kao marginalna grupa koja je kroz svoju povijest neuspješno progonjena radi asimilacije. Prikaz Roma kao žrtava progona kroz povijest jedan je aspekt u kojem je uočljiva promjena u percipiranju romskog stanovništva u leksikografskim djelima. Drugi je aspekt percipiranja Roma pisanje o njihovu karakteru i načinu života. Coxe se u svojem članku »Gypsy« osim tumačenja progona romskog stanovništva osvrće na njihov karakter. Tako piše da »...Cervantes pointed out that they were self-professed liars in his time. They still lie today: partly for fun, partly to protect themselves against those whom they mistrust. They have also proved themselves to be incorrigible beggars, thieves and confidence tricksters... The gypsies can, with some justification, be called parasites for, although reaping the benefits of life among a people of different customs and habits than themselves, they do not conform to the restrictions and responsibilites inherent in this way of life ...«.⁵⁷ Coxeov citat potvrđuje kako je percepcija Roma kao lopova, varalice i prosjaka zadržana u leksikografskim izdanjima sve do kraja šezdesetih godina XX. stoljeća. Coxe ide i

⁵² Djelatnik Cleveland Public Library; *The Encyclopedia Americana* 1961., 592.

⁵³ Thayer, Gypsies. *The Encyclopedia Americana* 1961., 590.

⁵⁴ Coxe, Gypsy. *The Encyclopaedia Britannica* 1967., 1076.

⁵⁵ Profesor kulturne antropologije na Catholic University of America, urednik časopisa *Anthropological Quarterly*; *The Encyclopaedia Britannica*, vol I (A–Anstey) 1972., 102.

⁵⁶ Potrebno je naglasiti kako je Kenny pisao o Romima kao »minority group« te je na taj način pokušavao objasniti položaj romskih zajednica i njihov odnos prema većinskim društvima. Kenny piše kako »...all unselted (romska, D. V.) tribes who live among settled peoples seem to become convinient scapegoats. So it is with the Gypsies who have regularly been accused by the local populace of all the evils comon to the so-called antisocial or dangerous classes as a prelude to later official and legal persecuti-on...Acusations of socery, witchcraft, even cannibalism, and consequent persecutions ageints mariginal groups like Gypsies who appear to have no religion of their own are not uncommon, given especially the Gypsy women's predilection for divinations and forutne-telling ...«; Kenny, Gypsy. *The Encyclopaedia Britannica* 1971, 1076a, 1076b.

⁵⁷ Coxe, Gypsy. *The Encyclopaedia Britannica* 1967., 1077.

dalje od takva prikaza te Rome smatra društvenim parazitima, jer iskorištavaju povlastice koje im nudi društvena sredina, a pritom u toj sredini ne podliježu njezinim odgovornostima i ograničenjima. Slična tumačenja romskog karaktera poput Coxe-ova nisam našao u ostalim analiziranim britanskim i američkim leksikografskim izdanjima u ovom razdoblju. Četiri godine nakon Coxeova opisa romskoga karaktera, Kenny u *The Encyclopaedia Britannica* smatra kako su »...Romi bili jedan od načina na koji su narodni običaji i navike bili očuvani; u područjima gdje su živjeli (npr. Rumunjska) oni su bili pozitivni zaštitnici nacionalnih običaja, plesa i tome slično, što je nestajalo među seljaštvom u drugoj polovini 20. stoljeća...«.⁵⁸ Jasna je razlika između Coxeova i Kennyeve tumačenja romskog položaja u društvu. Coxe ih naziva parazitima koji iskorištavaju pogodnosti koje im društvo u kojem žive omogućuje, a Kenny ih smatra čuvarima nacionalnih običaja. Upravo romsko čuvanje vlastitih običaja sada se smatra kao nešto pozitivno, dok se u proteklom analiziranim razdobljima ono smatralo kao nešto negativno. Coxe na kraju analiziranja romskoga karaktera ističe kako »...those who lived among gypsies and studied their ways have generally found that once the latter's initial suspicion has been proved groundless, they are hospitable, naive, fatalistic, good-humored and kind. Those who wish to think of them as verminous, dirty wastrels will be able to find examples to back, if not wholly to substantiate, their claim, particularly where general standards of living are low...«.⁵⁹ Iz navedenoga je vidljivo kako pojedini autori mogu na različite načine pristupiti analiziranju romskog stanovništva i dobiti oprečne rezultate, tj. rezultate istraživanje koje ovise o njihovoj prethodnoj percepciji romskog stanovništva.

U razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata (a posebno od početka 1970-ih godina) promijenjena je percepcija romskog stanovništva u analiziranim britanskim i američkim leksikografskim djelima. Romi se više ne percipiraju kao lopovi i varalice, nego kao aktivni članovi društvene zajednice koji aktivno participiraju (npr. čuvanjem svoje, a time i šire nacionalne tradicije i baštine). Postojala je i drugačija percepcija Roma koja ih je smatrala društvenim parazitima, varalicama i lopovima, tj. percepcija Roma kakva je bila u proteklom razdobljima. U slučaju hrvatskih analiziranih leksikografskih izdanja, u razdoblju od 1945. do 2003., rijetko se spominju romski karakter i način života. U trima analiziranim enciklopedijama (Opća enciklopedija Leksikografskog zavoda iz 1961., Enciklopedija Jugoslavije iz 1956. i Opća enciklopedija iz 1981) u člancima o romskom stanovništvu većinom su navedeni samo općeniti podaci (npr. njihova imena, broj u određenim zemljama, povijest, jezik i kultura), a pritom se nije ulazilo u detaljnija tumačenja romskog načina života i njihova karaktera. U Općoj enciklopediji Leksikografskoga zavoda za Cigane se

⁵⁸ Kenny, Gypsy. *The Encyclopaedia Britannica* 1972., 1077; slična tumačenja nalazim u *The New Encyclopaedia Britannica* 1995., 594; *Rom. Britannica* 2003: *Encyclopaedia Britannica Library*.

⁵⁹ Coxe, Gypsy. *The Encyclopaedia Britannica* 1967., 1077.

kaže kako »...im je manje-više urođen nomadski život pa mnoge ciganske grupe žive pod šatorima. Takav život donosi sa sobom neurednost, nečistoću, nepostojanost i moralnu kolebljivost. Uporno čuvaju tradiciju u svadbenim, pogrebnim i drugim običajima, u vjerovanjima, legendama i drugoj pripovjednoj poeziji...«.⁶⁰ Iste godine Milenko Filipović⁶¹ piše o Ciganima u Enciklopediji Jugoslavije kako »... Od davnine su poznati kao svirači, koji vješto reproduciraju muziku naroda u čijoj sredini žive. Znatan dio Cigana su nomadi; oni se kreću i stanuju u kolima s konjskom zapregom. Veliki broj Cigana živi pod šatorima (čergama). C. (Cigani, D. V.) koji žive polunomadski ili u stalnim stanovima leti rado stanuju pod šatorima. Stalno naseljeni C. (Cigani, D. V.) stanuju obično u malim neuglednim kolibama, u zemunicama i kućicama, i to uvek na okupu (ciganske mehale ili ciganluci) po našim gradovima i selima...«.⁶² U članku »Romi« u Općoj enciklopediji iz 1981. piše kako »...Romi imaju razvijenu usmenu književnost u kojoj najznačajnije mjesto zauzimaju purane i paramiča (legende i bajke)... R. (Romi, D. V.) su muzički vrlo nadareni, osobito kao svirači i pjevači. Imaju status etničke grupe. Iako ravnopravni s ostalim narodima i narodnostima, po svom društvenom položaju znatno zaostaju za njima. Od 1968. počeli su osnivati svoja udruženja (npr. u Nišu) koja osim kulturnog, imaju i šire društveno značenje, u smislu emancipacije Roma kao ravnopravne etničke skupine u samoupravnoj socijalističkoj zajednici naroda i narodnosti...«.⁶³ Iz navedenih citata vidljiva je promjena u percepciji romskog načina života i njihova karaktera u usporedbi s ranijim analiziranim hrvatskim leksikografskim izdanjima. Romi se više ne percipiraju kao nemoralni, lijeni ili kao lopovi i varalice, nego kao dio jedne društvene zajednice u kojoj se ističu u čuvanju i održavanju svojih, a time i običaja i tradicije šire zajednice.⁶⁴ Uspoređujući analizirana britanska i američka djela uočljivo je kako se u njima i dalje koristio naziv »Gypsy«, do danas (iako se od 1990-ih godina sve više koristi naziv »Rom« ili »Romany«)⁶⁵. Istodobno su u hrvatskim leksikografskim izdanjima do početka 1970-ih godina članci o romskom stanovništvu bili naslovljeni

⁶⁰ Enciklopedija Leksikografskog zavoda 1956., 55.

⁶¹ Srpski etnolog i etnograf (1902–1969); sveučilišni profesor u Sarajevu, direktor Balkanološkog instituta. Proučavatelj podrijetla stanovništva u Bosni, Makedoniji, Vojvodini i Srbiji; Enciklopedija Jugoslavije 1956., »Popis suradnika«.

⁶² Filipović, Cigani. Enciklopedija Jugoslavije 1956., sv. II (Bosna–Dio), 377.

⁶³ Opća enciklopedija 1981., 164.

⁶⁴ Iako se u Enciklopediji Leksikografskog zavoda još navodi »neurednost, nečistoća, nepostojanost i moralna kolebljivost« kao obilježje Roma, no ako usporedim sva analizirana hrvatska leksikografska izdanja, ovakav opis iznimka je u razdoblju od 1945. do 2003.

⁶⁵ The Encyclopedia of language and linguistics 1994., 3603; The New Encyclopaedia Britannica 1995., 593; The Hutchinson Encyclopedia 1995., 898; Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English 1995., 532, 1020; The New Penguin Encyclopedia 2002., 1307; Rom. Britannica 2003; Encyclopaedia Britannica Library.

»Cigani«, a od tada nadalje »Romi«.⁶⁶ Time je u hrvatskim leksikografskim djelima korištena znanstveno preciznija i kvalitetnija terminologija (npr. »etnička zajednica« i »Romi«) u usporedbi s terminologijom u britanskim i američkim leksikografskim izdanjima (npr. »nomadic race«, »nomadic people«, »Gypsy«). Znanstvena kvaliteta hrvatskih leksikografskih izdanja vidljiva je u uvrštavanju članaka o romskoj glazbi u Muzičkoj enciklopediji te objašnjavanje etimološkog pojma »Ciganin« u Etimolojskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika. Između ostalih, ovim i drugim rječničkim izdanjima hrvatska leksikografija slijedila je primjere europskih i svjetskih leksikografija. U hrvatskim rječnicima u ovom razdoblju postoji naziv »Rom« za pripadnika romskog naroda, dok se naziv »Cigani« opisuje kao preneseni depreciativni naziv za pripadnike romskog naroda. Riječ »ciganija« opisuje se kao pejorativni, depreciativni i razgovorni termin za »...ljude koji se ponašaju na loš način, nekulturni ljudi...« ili kao »...nedostojan postupak (u trgovini, radnim odnosima...)...«,⁶⁷ a naziv »ciganski« opisuje se za onoga »...koji nije pošten, koji je sklon sitnim prijevarama (ciganska posla)....«⁶⁸ Iz navedenog je vidljivo kako je u hrvatskom leksiku u ovome razdoblju prihvaćen i korišten naziv »Romi«. Istodobno se i dalje postupci romskog (ciganskog) stanovništva koriste u hrvatskom leksiku za označavanje nepoštenih, nedostojnih i nekulturnih, no sada se takvi termini označavaju kao depreciativni (podcjenjivački) i pejorativni.

Usporedivši hrvatska s britanskim i američkim analiziranim djelima vidljiva je razlika u percepciji romskoga karaktera i njihova načina života. U slučaju hrvatskih leksikografskih djela Romi su već polovicom pedesetih godina XX. stoljeća percipirani kao pripadnici etničke zajednice i ravnopravni članovi društva. Na neki način moglo bi se reći kako je prevladana percepcija Roma kao nemoralnih varalica i lopova, što je bio slučaj u analiziranim leksikografskim djelima razdoblja do 1945. Ova promjena u percepciji romskog stanovništva u slučaju analiziranih britanskih i američkih leksikografskih djela vidljiva je tek potkraj šezdesetih godina prošloga stoljeća (ili desetak godina kasnije od hrvatske leksikografije).

U ovom razdoblju postojale su određene razlike, ali i sličnosti između hrvatske te britanske i američke leksikografije. Razlika je najvidljivija između ovih leksikografija u tom što u analiziranim hrvatskim leksikografskim izdanjima romska manjina više nije percipirana kao nemoralna i kriminalna, nego kao dio društva sa svojim kulturnim posebnostima. U skladu s time unutar hrvatskih leksikografskih

⁶⁶ Upravo početkom 1970-ih godina na inicijativu romske svjetske organizacije prihvaća se »Rom« kao jedinstveni naziv za sve pripadnike romske zajednice. Tako je u Hrvatskom leksikonu iz 1997. naziv »Cigan« označen kao pogrdni pojam te je naglašen naziv »Rom« kao odgovarajući naziv za romsko stanovništvo; Hrvatski leksikon 1996–1997., 380.

⁶⁷ Anić: 1998., 101; Hrvatski enciklopedijski rječnik, 2002., 174.

⁶⁸ Anić/Goldstein: 1999., 225.

izdanja korištena je terminologija koja upravo održava takav odnos prema Romima (»etnička zajednica«, »Romi«). U slučaju britanske i američke leksikografije, promjena u percepciji romskog stanovništva kakva je bila u slučaju hrvatske leksikografije, događa se početkom sedamdesetih godina XX. stoljeća. Iz navedenoga je vidljivo kako je u ovom razdoblju najuočljiviji znanstveni napredak učinila hrvatska leksikografija, ako uspoređujem analizirana hrvatska leksikografska djela iz ranijih razdoblja.

3. Zaključak

Cilj ovoga rada bio je analizom četrdesetak izdanja hrvatske, britanske i američke leksikografije u razdoblju od 1880. do 2003. otkriti na koji se način u tim djelima percipirala (shvaćala ili vidjela) romska manjina. U navedenim leksikografijama primjetna je velika sličnost u pisanju o Romima, osobito u razdoblju od 1880. do 1945. Autori članaka u tom su razdoblju percipirali romsko stanovništvo kao lopove, varalice, lijenčine i nemoralne osobe. Nakon Drugoga svjetskoga rata u leksikografskim djelima primjetna je promjena u odnosu prema Romima. Prije svega, promjena u percepciji Roma vidljiva je u hrvatskim leksikografskim izdanjima polovicom 1950-ih godina, kada se o romskom stanovništvu pisalo kao o ravnopravnim članovima društva s posebnim kulturnim i tradicijskim običajima. Ovakva promjena dogodila se početkom 1970-ih godina u britanskim i američkim leksikografskim izdanjima. No tu je potrebno imati na umu kako je upravo percipiranje Roma kao lopova i varalica (»parazita«) bilo primjetno u ovim leksikografijama sve do kraja 1960-ih godina. Razlika između hrvatske te britanske i američke leksikografije vidljiva je u preciznijem korištenju terminologije (»etnička zajednica« kao zajednički pojam za Rome i naziv »Romi« kao zajednički naziv za sva romska plemena) u hrvatskim leksikografskim izdanjima prilikom pisanja o romskom stanovništvu. Shvaćanje Roma kao »parazita«, lopova i varalica sve do polovice prošloga stoljeća bilo je prisutno u leksikografijama Hrvatske, Velike Britanije i SAD-a, a upravo ta činjenica sugerira na koji su način dijelovi znanstvene javnosti percipirali ovu manjinu. Ovime se mogu objasniti i razlozi zašto su Romi došli na iznimno snažan i nasilni asimilacijski pritisak uoči i tijekom Drugoga svjetskog rata na području Europe. Postavlja se pitanje kolika je (moralna) odgovornost dijela znanstvenika za stradanje Roma tijekom povijesti (posebno u XX. stoljeću!) koji su svojim radom percipirali romsku manjinu kao »parazitsku«. Imajući na umu navedeno, nameće se sljedeće istraživačko pitanje: na koji su način te iste leksikografije percipirale ostale manjinske grupe, npr. Židove, i postoji li sličnost i razlika u percipiranju tih manjina i one romske? Odgovor na takva pitanja mogu i trebaju biti tema narednih znanstvenih istraživanja.

POPIS ANALIZIRANIH LEKSIKOGRAFSKIH DJELA

I. Hrvatska leksikografija 1880–2003.

- Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika, dio I (A. Češulja). Zagreb 1880.
Prva hrvatska enciklopedija-priručni rječnik sveopćeg znanja, knjiga II. Osijek 1890.
Rječnik hrvatskog jezika, svezak I (A–O). Zagreb 1901.
Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knjiga I (A–H). Zagreb 1925.
Leksikon Minerva-praktičan priručnik za modernoga čovjeka. Zagreb 1936.
Sveznanje: opšti enciklopedijski leksikon. Zagreb 1937.
Hrvatska Enciklopedija, svezak III (Boja–Cleveland). Zagreb 1942.
Sveznadar: nauka i znanje u riječi i slici. Zagreb 1954.
Enciklopedija Jugoslavije, svezak II (Bosna–Dio). Zagreb 1956.
Enciklopedija Leksikografskog zavoda, svezak II (Castelo–Firenzula). Zagreb 1959.
Priručni leksikon. Zagreb 1959.
Rječnik hrvatskosrpskoga književnoga jezika, knjiga I (A–F). Zagreb–Novi Sad 1967.
Skok, Petar, Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, knjiga I. (A–J). Zagreb 1971.
Muzička enciklopedija, svezak I (A–Goz). Zagreb 1971.
Opća enciklopedija, svezak VII (Raš–Szy). Zagreb 1981.
Hrvatski opći leksikon, Zagreb 1996.
Hrvatski leksikon, svezak II (L–Ž). Zagreb 1997.
Anić, Vladimir, Rječnik hrvatskoga jezika. Zagreb 1998.
Anić, Vladimir/Goldstein, Ivo, Rječnik stranih riječi. Zagreb 1999.
Rječnik hrvatskog jezika (ur. Šonje Jure). Zagreb 2000.
Hrvatski enciklopedijski rječnik. Zagreb 2002.

II. Britanska i američka leksikografija 1898–2003.

- The Encyclopaedia Britannica: A Dictionary of Arts, Sciences and General Literature, vol. X (G–Got). Chicago 1898.
Webster's Imperial Dictionary of The English Language. Chicago 1905–1906.
The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. Cambridge 1910–1911., vol. XII (Gichtel–Harmonium). Cambridge 1910–1911.
The Encyclopedia Americana, vol. XIII (Goethe to Haw). New York–Chicago 1928.
Encyclopaedia Britannica: a New Survey of Universal Knowledge, vol. XI (Gunnery to Hydroxlamined). London–New York 1929.
The Oxford English Dictionary, vol IV (F–G). Oxford 1933.
An Etymogical Dictionary of The English Language. Oxford 1946.
The Columbia Encyclopaedia. New York 1952.
The Encyclopedia Americana, vol. XIII (Goethe to Haw). New York–Chicago–Washington 1961.
The Encyclopaedia Britannica, vol. X (Garrison to Halibut). Chicago–London–Toronto–Geneva–Sydney–Tokyo–Manila 1967.
The Encyclopaedia Britannica, vol. X (Garrison to Halibut). Chicago–London–Toronto–Geneva–Sydney–Tokyo–Manila 1972.
Encyclopedia International, vol. VIII (Ghats–Housefly). New York 1982; The New Encyclopaedia Britannica, vol. IV (Excom–Hermosil). Chicago 1983.

- The Encyclopedia Americana: international edition, vol. XIII (Goethe to Hearst). Chicago 1984.
The Oxford Dictionary of English Etymology. Oxford 1992.
The Encyclopedia of language and linguistics, vol. VII. Oxford–New York–Seoul–Tokyo 1994.
The New Encyclopaedia Britannica, vol. V (Freon–Hölderlin). Chicago–London (i drugi gradovi) 1995.
The Hutchinson Encyclopedia. Oxford 1995.
Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford 1995.
The New Penguin Encyclopedia. London 2002.
Encyclopaedia Britannica: Ultimate Reference suite 2003. CD-ROM.

LITERATURA:

- Burić, Vesna, »Sveobće znanje« osječke hrvatske enciklopedije 1886.–1890. Prva hrvatska enciklopedija, Osijek 1996. (pretisak)
Clebert, Jean-Paul, Cigani, Zagreb 1967.
Domljan, Žarko, Biografske zbirke i leksikoni u Hrvata. Jedan doprinos povijesti hrvatske kulture. Forum, 5–6 (1988), str. 474–484.
Enciklopedija Jugoslavije, sv. IV (E–Hrv). Zagreb 1986.
Fontet, Fransoa de, Rasizam. Beograd 1998.
Gostl, Igor, Jezik i kultura Roma u velikim svjetskim enciklopedijama. Sveske, 16–17 (1986), str. 381–396.
Gostl, Igor, Od glagoljskih lucidarija do Hrvatske enciklopedije. Pet stoljeća hrvatske enciklopedike i leksikografije. Radovi Leksikografskog zavoda Miroslava Krleža, 4 (1995), str. 81–124.
Gostl, Igor, Zoch-Mencinova Hrvatska enciklopedija, prvijenac hrvatske opće enciklopedistike. Prva hrvatska enciklopedija, Osijek 1996. (pretisak)
Hrvatski biografski leksikon, sv. V (Gn–H). Zagreb 2002.
Hrvatska enciklopedija, sv. III (Da–Fo). Zagreb 2001.
Liegeois, Jean-Pierre, Gypsies and Travellers, Strasbourg 1987.
The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. Cambridge 1910–1911., Vol. IX (Edwards to Evangelical Association). Cambridge 1910–1911.

PERCEPTION OF THE ROMA POPULATION IN SELECTED CROATIAN, BRITISH AND US LEXICOGRAPHIC WORKS PUBLISHED BETWEEN 1880 AND 2003

Danijel Vojak

Vladimira Nazora 27, Bregana

SUMMARY: This article describes the perception of the Roma population in Croatian, British and American lexicography. The author has analysed approximately forty lexicographic editions published between 1880 and 2003. He has also analysed the method of writing about the life of the Roma people, their occupation, and relationships with their own families and the rest of society. The results of this analysis show similarities in lexicographic editions where the Roma people are usually described as thieves, swindlers, vagabond and immoral persons. This perception was present until the end of the Second World War. After the War, the perception changed and the Roma people started to be described as equal members of society who have a distinct culture and history, and this image persists in lexicographic editions to date.

Keywords: *Roma, Croatian, British and American lexicographic sources, changes in perception of the Roma people*